

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHISINING BADIY-ESTETIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING MOHIYATI, TUZILMASI VA MAZMUNI

Yuldasheva Nilufar Ibrohimovna

Nizomiy nomidagi TDPU “Tasviriy san’at” kafedrasining dotsent v.b. (PhD)

Annatsiya:

Ushbu maqolada Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchisining badiiy-estetik kompetentligini shakllantirishning mohiyati, tuzilmasi va mazmuni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Badiiy-estetika, sub’ekt, urf-odat, texnologiya, jarayon, shart-sharoit, predmet, voqea, hodisa, voqelik, falsafiy, sotsiologik va psixologik.

Har qanday yo‘nalishdagi mutaxassislarning badiiy-estetik kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy dunyoda ularning raqobatbardoshligi va mobilligini ta‘minlashning muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan zamonaviy ta‘lim paradigmasida insonning o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini namoyon etish muammolari alohida o‘rin egallaydi. Shu munosabat bilan zamonaviy mutaxassisga qo‘yiladigan talablar ham o‘zgarib boradi va bu o‘z navbatida oliy ta‘lim muassasasida talabalarni kasbiy tayyorgarligini tashkil etish, uning mazmuni, shakllari va usullarini badiiy-estetik kompetensiyasini shakllantirish jihatidan qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Ta‘limni insonparvarlashtirishning umumiy jarayonlari, pedagogik paradigmalarning o‘zgarishi, modellar va texnologiyalarning ustuvorligi oshib borayotganligi, pedagogik hamkorlikning sub’ekt-sub’ektga asoslangan jihatini dolzarblashtiruvchi partisipativlik g‘oyasi ushbu vazifasini yanada dolzarblashtirmoqda. Ijodiy ishda o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan shaxslarni tayyorlash uchun aniq ijtimoiy buyurtma alohida ahamiyatga ega.

“Kompetensiya” tushunchasi lotincha “competere” – qobiliyat so‘zidan olingan bo‘lib, “yaroqlilik, loyqlik” degan ma‘noni bildiradi. Ushbu so‘z keng ma‘noda umumiy yoki muayyan masalalarni yechishda mavjud bilim va ko‘nikmalarni amaliy tajribada ko‘llay olishni ham anglatadi. Demak, kompetensiya – bu kutilgan natijaga olib keluvchi faoliyat, egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llay olish layoqatidir.

Tilshunoslikda “kompetensiya” atamasi ilk bor XX asr o‘rtalarida N.Xomskiy tomonidan qo‘llanilgan bo‘lib, tildan foydalanish jarayonida faoliyatga yo‘naltirilgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui sifatida, uning izdoshlari tomonidan esa kompetensiyaviy yondashuv

sifatida talqin etilgan. Bunda kompetentlik va kompetensiyaviy yondashuv tushunchalari ta'limda natijaviylikni ko'rsatuvchi omillar sifatida qayd etiladi.

“Kompetentlik” – bu sub'ekt va uning faoliyatiga berilgan tavsif bo'lib, u ko'pincha, turli ma'lumotlar beradigan lug'at va ma'lumotnomalarda “biron-nima haqida fikr yuritish, o'z fikr-mulohazasini bildirish imkonini beradigan bilimlarni chuqur egallash” deya ta'riflanadi. Boshqacha aytganda, kompetentlik – bu, avvalambor, ishni bajarish (maqsadga erishish) uchun nimalar zarur ekanligini tushunishning chuqur bilimlarga asoslangan darajasidir. Kasbiy kompetentlik esa kasbiy faoliyatga oid masalalarni hal etishda bilim va ko'nikmalarni amaliy tajribada samarali qo'llay olish mahoratidir.

R.P.Milrudning fikricha: “... kompetensiya – bu shunday alohida faoliyat sohasiki, bunda individ yuqori darajadagi o'zlashtirilgan yutuqlar strategiyasini namoyish qiladi. Tajriba, mavjud bilimlar va doimiy o'z ustida ishlash asosida atrofdagi borliqning turli sohalarida qanday xatti-harakatlarni amalga oshirish kerakligi haqidagi strategiyalar, malaka va amaliy bilimlar olish maqsadida amalga oshiriladigan xatti-harakatlardir. Demak, kompetentlik – bu egallangan amaliy bilimlar va shakllangan malaka asosida muvaffaqiyat strategiyalarini o'zlashtirish hisobiga samarali faoliyat yuritish qobiliyatidir. Shuning uchun kompetentlikni zamonaviy tushunish insonda ham o'z imkoniyatlarini ishga solish va muayyan funksiyalarni bajara olish qobiliyati hamda unga mustaqil va mas'uliyatli harakat qilish imkonini beradigan ruhiy holatlarning mavjudligini o'z ichiga oladi.

O'quv jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvini tatbiq etish muammosi o'z tarixiga ega bo'lib, kelib chiqishiga ko'ra, N.Xomskiy, R.Uayt, J.Raven, D.Xayms kabi xorijiy mualliflar tadqiqotlariga borib taqaladi.

A.V.Xutorskoy qadriyatli-mazmunli, umummadaniy, o'quv-o'rganish, informatsion, kommunikativ, ijtimoiy-mehnat, shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyalarni farqlaydi. Muallifning ta'kidlashicha, bunday asosiy kompetensiyalar ro'yxati “ta'limning bosh maqsadlari, ijtimoiy tajriba va shaxs tajribasini tarkibiy tuzilishi hamda tarbiyalanuvchiga zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tajriba, yashash va amaliy faoliyat yuritish malakalarini egallashga imkon beruvchi asosiy faoliyat turlariga asoslanadi”.

S.V.Tetina asosiy kompetensiyalar jumlasiga quyidagilarni kiritadi:

- ijtimoiy kompetentlik – biror bir jamiyatda boshqa odamlarning qarashlarini hisobga olgan holda harakat qilish qobiliyati;
- predmetli kompetentlik, ya'ni bilish ob'ektlarini bilim olish va muloqot vositasi sifatida anglash qobiliyati;
- informatsion kompetentlik – axborot texnologiyalarini egallash qobiliyati, har qanday turdagi axborot bilan ishlay olish hamda axborot texnologiyalarini tilni o'rganishda qo'llay bilish qobiliyati;

- proektiv kompetentlik – o‘z mahsulotini yaratish, individual va jamoaviy faoliyatda qarorlar qabul qila olish va o‘z qarorlari uchun ma’suliyatli bo‘lish qobiliyati;
- ijtimoiy-madaniy kompetentlik – umumbashariy odob-ahloq, madaniy o‘ziga xoslik va xuquqiy bilimlarni qo‘llagan holda o‘zining va o‘zgalarning madaniyatiga muvofiq ravishda harakat qilish qobiliyati;
- kommunikativ kompetentlik, ya’ni o‘zga tildagi muloqot vositalari yordamida o‘zgalarni tushunish va ularga tushunarli bo‘lish qobiliyati.

Kompetensiyaviy yondashuvining shakllanishi ta’limni taraqqiy ettirish talabi, zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashish yo‘llarini qidirish bilan bog‘liq. Kompetensiyaviy yondashuv shaxsda bilimlardan tashqari amaliy vazifalarga yechim topish qobiliyatini shakllantirishga intilishini ham aks ettiradi.

Badiiy-estetik kompetentlik asosida ta’lim mazmunini ko‘p darajali loyihalash o‘zida quyidagi muhim jihatlarni aks ettiradi:

- 1) badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirishning konseptual asoslariga tayangan holda ta’lim mazmunini tanlab olish va estetik tarbiya vositalarini tayanch tushuncha sifatida belgilash;
- 2) badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirishga doir bilish ob’ektlarini modellashtirish hamda go‘zallikni yaratuvchanlik fazilatlarini aks ettirish;
- 3) nazariya va amaliyot birligi hamda shaxsiy-hayotiy tajriba asosida ichki va tashqi integratsiyani ta’minlash;
- 4) o‘qitish jarayonini rivojlantiruvchi ta’lim asosida tashkil etish, emotsional-qulay muhitni yaratish; badiiy faoliyatga motivatsiyani qaror toptirish;
- 5) shaxs rivojining motivatsion, intellektual va axloqiy sohalarini takomillashtirish.

E.F.Zeerning fikricha, kompetensiyani bilim, ko‘nikma va malakalarning natijasi deb qarash o‘rinli bo‘lmaydi, aslida u bilim, qadriyat, qobiliyatlar asosiga qurilgan faoliyatda shakllanadi va insonga bilim va vaziyatlar orasidagi aloqadorlikni hosil qilishga imkon beradi, muammoni muvaffaqiyatli hal etishga doir harakatlar tizimi sifatida xizmat qiladi. Namuna sifatida taqdim etilgan jihatlar bilan o‘xshash harakatlarni talab etuvchi kompetensiya bilim, ko‘nikma va malakalardan farqli ravishda universal bilimlarga asoslangan mustaqil faoliyat tajribasiga tayanadi.

A.K.Kolesnikov, A.I.Sannikova, K.E.Bezukladnikovlar kompetensiyalarning shaxs sifati bilan aloqador motivatsion, axloqiy va ijtimoiy jihatlariga alohida e’tibor qaratishgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarida badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirish omillari sifatida quyidagilarni qayd etib o‘tish lozim:

- talabalarning mustaqil badiiy-estetik faoliyatni amalga oshirishi uchun zarur motivlari va shaxsiy sifatlari yig‘indisi;

- badiiy-estetik faoliyatga doir bilim va ko'nikmalari;
- egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini badiiy-estetik faoliyat jarayonida qo'llay olish qobiliyati va tayyorlik darajasi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, mazkur kompetentlik badiiy-estetik faoliyat sohasiga doir bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish qobiliyati va tayyorgarlikni o'zida aks ettiradi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirish komponentlarini aniqlashga doir tadqiqot ishlari jarayonida yaxlit tugallangan fikrning mavjud emasligi haqidagi xulosaga kelindi. Jumladan, I.A.Zimnyaya kompetentlikning beshta komponentini ajratib ko'rsatadi: sub'ektning bilish imkoniyatlarini safarbar etilishini ko'zda tutuvchi kompetentlikni namoyon etishga tayyorgarlik; kompetentlikka doir bilimlarga egalik (kognitiv jihat); standart va nostandart vaziyatlarda kompetentlikning namoyon bo'lish holati (xulq-atvorga oid jihat); kompetentlikning mazmuni va ob'ektlariga nisbatan sub'etning ehtiyoj va munosabatining namoyon bo'lishi (qadriyatga yo'naltirilgan jihat); kompetentlikning namoyon bo'lish jarayoni va natijaviyligining emotsional-irodaviy yo'nalganligi.

A.I.Subetto esa, yuqoridagi fikrlarni tahlil etib, kompetentlikni motivatsion, xulq-atvorga oid va emotsional-irodaviy yo'nalganlik bilan aloqadorlikda ko'rib chiqishni metodologik xatolikdir, deb izohlaydi. Uning fikricha, "kompetensiya" va "kompetentlik" faoliyat tajribasini egallaganlik va o'zlashtirishda o'z aksini topadi. Shu sababli faoliyat tajribasini egallaganlik tayyorgarlikni ifodalaydi. Tayyorgarlik kategoriyasining o'zi esa salohiyat va qobiliyatning xususiyatlarini aniqlashtirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyalarning tuzilishini aniqlashtirishga doir turli yondashuvlarni umumlashtirish asosida N.Yu.Volgina ko'pchilik mualliflar kognitiv va individual-shaxsiy tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishini qayd etadi. Odatda, kognitiv komponent aksariyat mualliflardan tomonidan bilishga doir, ya'ni ma'lum fan sohasining nazariy-metodologik asoslariga doir bilimlar tizimining shakllanganligi sifatida qaraladi, biroq kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan kognitiv tarkibiy qismni nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasini baholashga imkon beruvchi malakalarning shakllanganligi, standart va nostandart vaziyatlarda qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida e'tirof etish maqsadga muvofiq.

V.Medvedev va Yu.Taturlarning kompetensiyalarning tuzilmasida kognitiv, funksional va qadriyatga yo'naltirilgan-axloqiy komponentlar asosiy o'rin egallashi haqidagi fikrlari ham yaxlit yondashuvni o'zida aks ettirmaydi. Umumta'limiy kompetensiyalar sohasida fundamental tadqiqotlarni amalga oshirgan olim B.X.Xodjaev kompetensiyalarning konseptual asoslarini metodologik jihatdan ancha murakkablik darajasida ko'rib chiqish lozimligini ta'kidlab o'tadi: "Kompetensiyalarning tarkibiy tuzilmasi quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi: umumiy tadrijiylikka ega kompetensiyalarning turlari; kompetensiyalar o'z

tasdig'ini topadigan voqelikning real ob'ektlari maydoni; kompetensiyalarning ijtimoiy-amaliy zaruriyati va ahamiyati; ob'ektga munosabatiga ko'ra tarbiyalanuvchi tomonidan kompetensiyaning mazmun-mohiyati va shaxsiy ahamiyatining anglanganligi; real ob'ektga taalluqli axborotlarning o'zlashtirilishi; ma'lum kompetensiya sohasiga doir tarbiyalanuvchining minimal zaruriy faoliyat tajribasi; indikatorlar – ta'lim bosqichlarini hisobga olgan holda tarbiyalanuvchining kompetentligini aniqlashga doir o'quv va nazorat-baholashga doir topshiriq namunalari.

Bo'lajak dizaynerlarning badiiy-loyihaviy kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan P.A.Koveshnikov mazkur kompetensiyaning komponentlari sifatida quyidagilarni aniqlashtirgan: motivatsion, kognitiv va faoliyatga doir. Tadqiqotchi tomonidan aniqlashtirilgan komponentlar boshqa kompetensiyalar tuzilmasidan farq qilmaydi. Biroq muallif tomonidan badiiy-loyihaviy kompetensiya komponentlariga xos funksiyalarning aniqlashtirilganligi e'tiborga molikdir. Uning fikricha, motivatsion komponent undovchi, yo'naltiruvchi va boshqaruv, kognitiv komponent bilishga doir, faoliyatga doir komponent esa, texnologik, vositali funksiyani bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akhmedov, M.-U., & Kholmatova, F. (2021). FORMATION OF CREATIVE PROCESSES IN STUDENTS THROUGH TEACHING COMPOSITION IN FINE ARTS. Збірник наукових праць ЛОГОΣ. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.03>
2. Akhmedov, M.-U., & Kholmatova, F. (2021). TEACHING STUDENTS TO DRAW ELEMENTS OF PATTERNS IN WOOD CARVING CIRCLES. Збірник наукових праць ЛОГОΣ. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.17>
3. Akhmedov Mukhomod-Umar Bakhridinovich, . (2022). THE IMPORTANCE OF FOLK APPLIED ART IN THE FORMATION OF YOUTH CREATIVE ACTIVITY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 3(02), 142–156. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-02-23>
4. Абдирасилов, С. (2021). ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА В ПАТРИОТИЧЕСКОМ И ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ШКОЛЬНИКОВ. Збірник наукових праць ЛОГОΣ. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v4.42>
5. Туланова Дилноза Журахановна АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ РУССКИХ ХУДОЖНИКОВ В РАЗВИТИИ ПЕЙЗАЖНОЙ ЖИВОПИСИ УЗБЕКИСТАНА // European Journal of Arts. 2023. №1. С. 3 - 10. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/512-aktualnie-voprosi-izucheniya-tvorcheskogo-nasl>
6. Talipov, N., & Talipov, N. (2021). CREATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY THROUGH ART

EDUCATION. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.12>

7. Талипов, Н., & Талипов, Н. (2021). ТАЛАБАЛАРНИ БАДИЙ ТАЪЛИМ ОРҚАЛИ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.50>

8. Sh.B. Nazirbekova. Mportant and Specific Aspects of the Fine Arts in the Practice of Plain Air // European Journal of Arts, 2023, №1. – С.15–18. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-15-18>

9. Tulanova, D. (2021). Imaginary line in landscape painting of Uzbekistan. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 773-778.

10. Абдирасилов Сунатулла Файзуллаевич, & Назирбекова Шахноза Ботировна (2017). Компьютеризация и информатизация художественно- практические занятия в обучении студентов. *Инновации в науке*, (12 (73)), 21-23.

11. Kodirov Mahmudjon Mukhammadjonovich, (2022). FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF FUTURE TECHNOLOGICAL EDUCATION. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 3(10), 34–41. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-10-06>

12. Нуртаев, У. Н. (2022). Основы Искусствоведческой Подготовки Студентов Средствами Национального Искусства. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 8, 46-50.

13. R.R. Jabbarov. Patterns in applied art of the uzbek folk // *European Journal of Arts*, 2023, №1. – С.11–14. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-11-14>

14. Jabbarov, R. (2023). Zamonaviy tasviriy san'atda qalam tasvirning o'rni qanchalik muhim. *Global Dunyoda Ilm-Fan Va ta'limdagi Nnovatsion Rivojlanishning Zamonaviy Trendlari*, 1(3), 228–232. <https://doi.org/10.47689/ STARS.university-pp228-232>

15. Jabbarov, R., & Rasulov, M. (2021). FURTHER FORMATION OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES BY DRAWING LANDSCAPES IN PAINTING. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.09>

16. Nazirbekova, S., Talipov, N., & Jabbarov, R. (2019). Described the Educational, Scientific, and Educational Institutions of the Miniature. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 15(2), 364-367. doi:<http://dx.doi.org/10.52155/ijpsat.v15.2.1192>

17. Talipov Nigmatjon Nozimovich, Yuldasheva Nilufar Ibrahimovna, Jabbarov Rustam Ravshanovich, (2020). Development Of Student's Creative Abilities In The Fine Arts In The Higher Education System. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(07), 232–238. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume02Issue07-30>

18. Ravshanovich, J. R. (2021). Formation of Creative Abilities of Students by Teaching the Genre "Landscape" of Fine Arts. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN, 2643-9123.
19. Махкамова, С., & Жаббаров, Р. (2022). Axborot – kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanib tasviriy san'at ta'limi samaradorligini oshirish metodikasi. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 27–29. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5097>
20. Абдирасилов Сунатулла Файзуллаевич, Назирбекова Шахноза Ботировна, & Махкамова Саодат Бахтияровна (2016). Художественно-культурные традиции узбекского народного искусства на уроках изобразительного искусства. Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии, (11 (68)), 32-42.
21. Abdirasilov, S., & Maxkamova, S. (2019). Research of Structure of Fractals in a Life of Mankind and Fine Arts Products. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 17(1), 302-305.
22. Нуртаев, У. Н., & Махкамова, С. Б. (2016). Вопросы подготовки студентов к художественно-творческой деятельности. Молодой ученый, (7), 687-691.
23. Jabbarov Rustam Ravshanovich PATTERNS IN APPLIED ART OF THE UZBEK FOLK // European Journal of Arts. 2023. №1. С. 11 - 14. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/538-patterns-in-applied-art-of-the-uzbek-folk>
24. Kholmuratovich, M. K., Mardanqulovich, A. S., Ravshanovich, J. R., Sharifovna, K. U., & Shodiyevna, B. O. (2020). Methodology of improving independent learning skills of future fine art teachers (on the example of still life in colorful paintings). International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 285-288.
25. Khamidovich, T. N., Nozimovich, T. N., Ibrohimovna, Y. N., Ravshanovich, J. R., & Kholmuratovich, M. K. (2019). DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES THROUGH TEACHING "LANDSCAPE PAINTING". Journal of Critical Reviews, 7(6), 2020.